

Aspecte ale situației sociolingvistice a aromânilor din Albania

Adrian Turculeț

În perioada 10 februarie – 20 martie 1996 am avut posibilitatea de a face două cercetări dialectale complementare la aromânii din Albania:

– prima avea în vedere testarea situației actuale a dialectului cu ajutorul unui chestionar de 150 - 200 de cuvinte uzuale și enunțuri scurte, pe care câțiva (între 2 și 10) subiecți din Tirana, Selenița (Selenica), Corcea (Korça), Fieri, Cavaia (Kavaja), Elbasan, Șipsca (Shipska) și Dișnița (Dishnica) au fost rugați să le traducă din albaneză în aromână;

– cea de a doua urmărea stabilirea unor diferențe dialectale între zonele aromânești relativ compacte din sud-estul și sud-vestul Albaniei cu ajutorul unui chestionar de circa 1500 de întrebări la care au răspuns câte un subiect din Selenița și Corcea.

În paralel, am înregistrat texte orale, atât de la subiecții chestionați, cât și de la alți vorbitori aromâni din localitățile vizitate.

În cele ce urmează ne vom referi la unele aspecte ale situației sociolingvistice actuale a aromânilor din Albania: așezarea și numărul acestora, diferențieri în cadrul dialectului, bilingvismul aromân-albanez, activitatea asociației culturale a aromânilor, atitudinea vorbitorilor față de idiomul matern: problema statutului acestui idiom și a utilizării sale în școală.

1. Aromânii viețuiesc în partea centrală și sudică a Albaniei, mai ales la sud de râul Shkumbin, în zona albanezilor tosci (Toskeria). La nord de Shkumbin se află aromâni în orașele Tirana, Cavaia, Durrës, Elbasan și în unele sate, ca Shënkoll (în sud-estul districtului Tirana), Rrogozhine, Gresa/Greasa (Rreth-Greth). Colec/tivități relativ compacte de aromâni se află în sud-estul Albaniei, în districtele Corcea, Pogradetș, și în vest, la țărmul Adriaticei, în câmpia Muzachia (Myzeqeja) cu extensiuni pe văile râurilor Shkumbin, Seman, Ossum și Vjosë, între Durres – Vlora/Valona și Elbasan – Berat (cu centre ca Lușnia (Lushnja), Fieri, Selenița). Sate cu o populație aromânească mai numeroasă se află și mai la sud, pe litoral (în districtul Saranda) sau în zona centrală a graniței cu Grecia (în districtele Delvina, Gjirokastra, Permeti¹, Kolonja), unde însă nu am reușit să ajung.

¹ În acest departament se află localitatea Frashër, de la al cărei nume derivă denumirea *fărșeroți*.

În recensămintele și documentele oficiale albaneze², aromânii sunt ca și inexistenți: la recensământul din 1989 numai 20 de persoane au fost înscrise ca „vlahi”. Despre discriminarea națională a aromânilor în timpul regimului lui Enver Hoxha, informatoarea Sofie Cristache din Elbasan spunea: „Ma dzîței că eș-rumă, u s-o-afla sigurimea, ti bâga” (= închiideau); iar fiul ei adăuga cu privire la recensăminte: „Cum vra li trățea; ma dzîței că știi limba aromă, a! schiptar.”

Aromânii din Albania sunt menționați în unele enciclopedii străine. *Grande Dictionario Enciclopedico* (ediția a III-a, Torino, 1967) indică, pe baza recensămintelor din 1955 și 1959, un număr de 4200 și, respectiv, 10.000 de aromâni. J.T. Winnfrieth citează, după alte două enciclopedii, cifrele de 35.000 (S. Horak, *East European National Minorities*, Colorado, 1985) și 50.000 de vlahi (J. Petlifer, *The Blue Guide to Albania*, Londra, 1994). În *Enciclopedia statelor lumii* (București, 1989) se preiau datele oficiale albaneze, după care 97% din populația Albaniei ar fi de naționalitate albaneză. Ca minorități naționale sunt menționați numai grecii, turcii și macedonenii.

Într-o istorie germană mai nouă a Albaniei³ se afirmă că „aromânii și țigani, apreciați a fi câte 10.000 în perioada dintre cele două războaie mondiale, nu sunt trecuți ca minorități în statisticile albaneze. Ei par să fi fost asimilați în mare parte.”

Istoricul englez T. J. Winnfrith⁴ consemnează pe harta alcătuită după indicațiile a doi informatori (din Tirana și Elbasan) 162 de localități (dintre care 75 neînregistrate de cercetătorii anteriori) în care trăiesc (și) „vlahi”. După aprecierile lui T.J. Winnfrieth, în orașe trăiesc circa 100.000 de vlahi și tot pe atâția la sate. Mulți dintre ei nu mai vorbesc aromăna, deși se consideră aromâni, pe de altă parte, mulți vorbesc aromăna, dar se consideră albanezi. Pentru istoricul englez, cuvântul *vlah* are două semnificații: 1. „unul care vorbește de obicei vlahă” și 2. „unul care se simte vlah”. Pentru circa 50.000 de persoane s-ar potrivi ambele sensuri.

Dacă cercetătorii sunt, în general, de acord asupra zonelor mai mult sau mai puțin compacte locuite de aromâni⁵, datele în legătură cu numărul localităților și al aromânilor diferă destul de mult de la un cercetător la altul, după cum se poate

² Un număr de cca. 60.000 aromâni menționează, după „surse oficiale albaneze”, Birgül Demirtaş-Coşkun, *The Vlachs. A Forgotten Minority in the Balkans*, London, 2001 (apud Thede Kahl, *The Ethnicity of Aromanians after 1990: the Identity of a Minority that Behaves like a Majority*, în „Ethnologia Balkanica”, vol. 6 (2002), p. 156).

³ Peter Bartl, *Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 1995, p. 14.

⁴ T.J. Winnfrieth, *Shattered Eagles. Balkans Fragments*, London, 1995 (cap. *The Vlachs in Albania*).

⁵ Mai puțin reprezentat, cu excepția hărții prezentate de T.J. Winnfrieth, este sud-vestul Albaniei, mai ales zona de litoral, unde mai mulți autori consemnau altădată doar „călive” ale fărșeroților.

vedea din tabelul următor, în care am trecut numai unii autori care s-au ocupat de aromânii din Albania⁶:

Autori	Nr. localităților	Nr. vorbitorilor
G. Weigand	72	16.850
C. Burileanu	155	35.032
C. Noe	152	114.784/184.748
L. T. Boga	214	66.290
Th. Capidan	60	60.000/65.000
S. Pușcariu	44	65.000
N. Saramandu	66	70.000 – 100.000
J. T. Winnfrieth	162	50.000/200.000

În sursele cercetate de noi sunt menționate peste 350 de localități de pe teritoriul Albaniei în care trăiesc/trăiau un număr mai mare sau mai mic de aromâni.

Încercând să aproximăm numărul aromânilor din Albania cu ajutorul subiecților noștri și al unor reprezentanți ai filialelor asociației aromânilor, am obținut următoarele date: Tirana: 1500, Berat: 1500, Durres: 800 – 1000, Cavaia: 1200, Selenița: 4000, Elbasan: 700, districtul Corcea: 40.000, filiala Saranda: 4000; în total: 65.900. Ținând seama de faptul că aceste cifre sunt rotunjite, dar și că, pentru unele zone cu populație aromânească nu avem date, putem aprecia

⁶ Gustav Weigand, *Die Aromunen, Ethnographisch – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzarea*, Erster Band, Leipzig, 1895; Constantin N. Burileanu, *De la Români din Albania*, București, 1906; Const. Noe, *Les Roumains Koutzo-Valaques. Les populations macédoniennes et la crise balkanique, avec une carte ethnographique en couleurs*, Bucarest, 1913; L.T. Boga, *Români din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia (Note etnografice și statistice)*, București, 1923; Theodor Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI (1929 – 1930), Partea I, p. 1-210; Idem, *Români nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în „Dacoromania”, IV (1024 – 1926), Partea I. Studii, Cluj, 1927, p. 183-352; Idem, *Macedoromâni. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942; Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, 1940, ²1976: harta 19; Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în SCL, XXXIX (1988), nr. 3, p. 225-245; T. J. Winnfrieth, *op. cit.*

că există în Albania cel puțin 100.000 de aromâni care posedă activ sau pasiv dialectul matern⁷.

În comparație cu datele mai vechi, se poate observa o stagnare sau chiar o diminuare a aromânilor în unele orașe mai mari: Tirana: 1200 (C. Burileanu) - 4800 (C. Noe) – 1500 (Th. Capidan) – 1500/2000 (în prezent); Berat: 9000 (G. Weigand) – 3600 (C. Burileanu) - 6300 (C. Noe) – 1000/1500; Durrës: 1600 (C. Burileanu) - 5600 (C. Noe) – peste 1000 (Th. Capidan) – 1000; Cavaia: 1200 (C. Burileanu) - 3060 (C. Noe) – 900 (Th. Capidan) – 1000/1200; Corcea: 3200 (C. Burileanu) – 5700 (C. Noe) – peste 4000 (Th. Capidan) – 2000. Există însă și situația opusă. O creștere importantă prezintă Selenița, care dintr-un sat cu 515 aromâni (C. Noe) a devenit un mic oraș cu circa 8000 de locuitori, dintre care jumătate aromâni. După datele informatorilor noștri, în districtul Corcea aromânii reprezintă 20% din totalul populației, deci peste 40.000 de persoane, cifră dublă față de cea dată de C. Noe: 21.140 (în localități din Albania). În multe sate din acest district se află numai aromâni (Șipsca/Shipska) sau aceștia au o pondere importantă: Dișnița, Leșnița (Leshnica), Lănga (Lënga), Nicea (Niça), Mborja (Mborja), Drenova, Boboștița (Boboshtica), Bitcuchi (Vithkuq) ș. a.

2. Cei mai mulți aromâni din Albania își spun ei înșiși *rămăñ, rămëñ, rămëñ*; prima silabă poate fi și *ro-, ru-* sau cu nuanțe vocalice intermediare: *o, u, o, û, e*, vocala accentuată poate fi *ó: rùmón*, poate avea un timbru intermediar între *ă* și *î* (*â*), între *e* și *ă*: *e, e/ă, ă/e*, poate deveni nazală, iar *r* poate fi rulat mai puternic; la Elbasan am notat și o rostire în care *-ń* își pierde nazalitatea (care trece asupra vocalei precedente), sau ocluzia: *rămă'g, rămë'g, rămë'y*. Urmărind intenționat să distingă între „(daco)român” și „aromân”, unii subiecți foloseau termenii *romăñ* și *rămăñ*, primul fiind utilizat, de altfel, și cu ambele sensuri. La unii informatori (din Tirana, Corcea, Elbasan) am auzit și forme cu *a-* protetic: *armăñ, aromăñ, aromëñ, aromónă* (fem. sg.), care se răspândesc în prezent și ca forme oficiale. În denumirea asociației lor: *Armăñl'i di(t) Albania* (scrisă cu diferite grafii), termenul *rămăñ* a fost evitat, probabil din cauza apropierii prea mari de „români”, dar și din solidaritate cu aromânii din alte țări; o filială din Corcea a adoptat și termenul albanez oficial *vlah*, numindu-se „(Shoqata) Vllaho-rëmëñ”.

Denumirea *fărșerót; fărșerót* (și cu vocalele *â - i*) este cunoscută, dar nu se folosește în mod obișnuit. Din cercetările lui G. Weigand, P. Papahagi, Th. Capidan, N. Saramandu se știe că *fărșeroții* reprezintă numai o ramură a aromânilor din Albania⁸, alături de altele: grămostenii, moscopolenii, muzăchearii. Particularități considerate ca fiind specifice *fărșeroților*, cum sunt: *r* apical-alveolar cu mai multe vibrații *r̄ r* posterior uvular (*ρ*) sau velar-faringal

⁷ Aceeași cifră aproximativă pentru aromânii din Albania este indicată și de Thede Kahl (2002, p. 156). După unii subiecți, numărul aromânilor din Albania s-ar ridica la cca. 200.000. Printre subiecții noștri au fost și doi informatori folosiți de T.J. Winnfrieth: Nasha Dhamaj și Misto Shunda (unul din cei doi autori ai listelor care au stat la baza hărții întocmite de istoricul englez).

(apropiat de fricativa velară γ , dar și cu vibrații ale vâului și uvulei), $r < rl$ și alte grupuri formate din $r +$ consoană, $\check{a} > \acute{e}$ (frecvent nazal) am întâlnit la subiecții din Selenița, Cavaia, dar și din Tirana (originari, mai ales, de pe coasta de vest), Elbasan, Dișnița.

Diferențieri de grai am notat mai ales între urmașii fărșeroților din Muzachia, Elbasan, Dișnița și între urmașii moscopolenilor din Corcea sau subiecții din Tirana originari din zona Corcea – Moscopolea - Bitcuchi, aceste deosebiri fiind observate ușor chiar de vorbitori: *ésti di Curcáũ, nu gréști ca míni* spune Nikola Seferi (originar din Selenița, dar locuind în Tirana) despre un alt subiect. Între cei doi informatori principali din Selenița și Corcea există multe deosebiri fonetice și lexicale, pe care ne propunem să le prezentăm într-o cercetare specială⁹.

Impresia generală este că vorbirea aromânilor, mai ales a celor din orașe, a fost supusă unui proces de nivelare, prin dispariția unora dintre trăsăturile specifice fărșeroților; pe de altă parte, moscopolenii pierd unele particularități arhaice care îi disting de fărșeroți. Rostiri alternative, ca: *răũ ~ řăũ ~ păũ; cáni ~ kéni; lúcrũ ~ húcru ~ úcrũ; néľũ ~ néũ (= miel); feáti ~ fěti; seárâ ~ sérâ; pãrínľi ~ pãrínți; ficórlũ ~ ficóru* pot coexista la același vorbitor. Trăsături inițial diatopice sunt tot mai mult interpretate ca diferențieri pe sexe și/sau generații (de exemplu, femeile în vârstă păstrează mai bine alofonele particulare ale lui r) sau ca diferențieri socio-culturale, de ex., între „orășenii” din Corcea și locuitorii satelor învecinate sau între *rãmăń di lócu* (adică băștinași) și *rãmăń di múnti* sau *cacáuń*, ultimii fiind păstorii care au rămas (semi)nomazi până la colectivizare, numiți astfel chiar de fărșeroții din Selenița ai căror înaintași s-au stabilizat cu câteva decenii mai înainte.

3. După amintirile unor subiecți, spre mijlocul secolului trecut erau încă în sate aromâni (mai ales femei), „și nu știa șchip (= albaneza), știa vetăm rămănești” (Athina Dulaku). Un bărbat tânăr din Elbasan își amintește că bunicul său le interzicea copiilor să vorbească albaneza acasă: „Papu-a nost, cãn vineam acasă, nu ne-alăsa z-gram șchip: <Ai! Să-n-greș cu limba mea!>”.

Toți vorbitorii aromâni pe care i-am cunoscut sunt bilingvi sau multilingvi¹⁰. Pe lângă albaneză, unii vorbesc (puțin) greaca (dintre cei care au stat un timp mai

⁸ Termenul este folosit și ca termen generic pentru aromânii din Albania. Fărșeroți se află și în Grecia (în Epir, Etolia Acarnaia, Tesalia) și în R. Macedonia. Particularități „fărșerotești” au fost consemnate de *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (AliA)* de W. Dahmen /J. Kramer: I (Redaktion: J. Kramer), Hamburg, 1985; II (Redaktion: R. Schlösser), Veitshöchheim bei Würzburg, 1994, mai ales în Epir și în două puncte învecinate din Pind.

⁹ Diferențieri lingvistice se observă și între cele șapte puncte din Albania anchetate de Petru Neiescu: *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, București, 1997.

¹⁰ O excepție parțială este mama informatorului Jani Gusho, care știe numai puțin albaneza și preferă categoric să vorbească rămănește.

îndelungat în Grecia, la lucru sau la rude) sau italiana. Cei care au făcut studii în România sau în fosta Uniune Sovietică cunosc limba română literară, respectiv rusa.

Bilingvismul aromân-albanez este natural (consecință a conviețuirii cu albanezii, a căsătoriilor mixte) și social (colectiv); albaneza este însușită în mod voluntar de către aromâni, dar și impusă de stat ca limbă oficială. Din perspectivă sociolingvistică avem a face cu un „bilingvism cu diglosie”¹¹, în care aromâna este varietatea „joasă” (*low variety*), nstandardizată, utilizată în familie, în conversația curentă și în literatura populară¹², iar albaneza este varietatea „înaltă” (*high variety*), utilizată în toate situațiile de vorbire, în primul rând, în cele cu caracter formal. Din repartizarea funcțiilor socio-culturale, rezultă caracterul asimetric al bilingvismului și direcționarea sa unilaterală. Însușirea dialectului aromân nu este necesară nici măcar pentru aromâni, în timp ce bilingvismul albanez-aromân este individual, are o pondere redusă și se limitează, de regulă, la însușirea pasivă a aromânei¹³.

Famiiliile de sorginte aromână din orașe mai mari, ca Tirana, Elbasan, Cavaia, Corcea (situația este asemănătoare și în alte localități, în special în orașe) se pot împărți în trei categorii:

1) ambii părinți sunt aromâni, în familie se vorbește aromânește, chiar copiii și tinerii cunosc (cel puțin înțeleg) dialectul. Faptul că în aceeași casă (chiar într-un apartament) locuiește familia „mare” (bunici, părinți, copii) este un factor care contribuie la menținerea dialectului, prin învățarea acestuia de către copii ca „limbă maternă”;

2) în familiile „mixte”, cu unul dintre părinți aromân, iar celălalt albanez (de religie musulmană, ortodoxă sau catolică¹⁴), se vorbește, de regulă, albaneza, aromânii fiind cei care renunță la autoritatea tradițională a bărbatului în impunerea „limbii familiale”;

3) în unele familii mai există doar amintirea faptului că părinții (sau unul dintre părinți) sau (stră)bunicii au fost aromâni.

¹¹ J. A. Fishman, *Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism*, în „The Journal of Social Issues”, 23 (1967), p. 29 – 38; cf., mai nou, Suzanne Romaine, *Bilingualism*, Oxford, 1989, p. 31 ș.u.

¹² În ultimii ani a început să se publice în Albania poezie cultă în dialectul aromân.

¹³ Nu am avut prilejul de a confirma afirmația lui Vangjel Shundi: „în Tirana are musulmani că știu limba aromână cama bine di noi armâni”.

¹⁴ În fostul stat „ateist” Albania, religia nu este încă o piedică majoră pentru căsătorie sau o sursă de conflict în familiile mixte. Porecla *băctări* dată albanezilor musulmani nu are, de obicei, sens peiorativ, fiind denumirea sectei la care aparțin aceștia (alb. *Bektashi(zmit)*), sectă caracterizată printr-o largă toleranță religioasă. În 1996 începea să se facă simțită influența lumii arabe prin ajutorul acordat la refacerea moscheelor distruse sau degradate în timpul regimului comunist.

În filiala din Tirana a asociației aromânilor erau înscrise în 1996 peste 500 de familii, dar după părerea membrilor consiliului de conducere în oraș ar fi mult mai mulți aromâni care nu îndrăznesc nici în prezent să-și declare naționalitatea.

Cei mai mulți vorbitori aromâni pe care i-am cunoscut în Tirana sunt veniți (ei înșiși sau părinții lor) din zonele cu populație aromânească prezentate mai sus, în special din sud-estul sau din sud-vestul Albaniei. Numai câțiva subiecți afirmă că familia lor (de exemplu, Shundi) este de peste două secole în Tirana. În Corcea există familii cu o tradiție veche, dar și multe familii venite relativ recent din satele învecinate.

Unii subiecții din Tirana aveau dificultăți la traducerea în aromână a cuvintelor sau propozițiilor din chestionarul redus: ei nu-și puteau aminti un anume cuvânt („am agărșit ‘am uitat’, nu pot s-aduc la minti”) sau reliau cuvântul albanez, mai mult sau mai puțin adaptat fonetic și morfologic. Ei se scuzau, în asemenea cazuri, prin faptul că de la părăsirea locului natal (în urmă cu 20, 30 sau chiar 50 de ani) nu mai vorbesc aromânește decât în ocaziile (la unii foarte rare) când își vizitează rudele rămase acolo. La subiecții care nu mai au rude în locurile natale, relația cu limba maternă este doar afectivă: „Limba ali tată ș-ali dadă esti mult bună; ațea limbă n-ari criscută” (Athina Dulaku, 68 de ani, căsătorită cu un albanez, născută în Moscopolea, de unde a plecat la vârsta de 17 ani).

Utilizarea limbii materne și chiar nivelul de cunoaștere a acesteia de către aromânii din familiile mixte depinde de contactele acestora cu părinții și cu rudele din locurile natale: de exemplu, Jani Gusho, unul dintre bunii cunosători ai dialectului aromân din Tirana, originar din Fieri, vorbește aromânește cu mama sa, care locuiește la el și care nu știe bine albaneza.

În satele și orașele mai mici, cu populație aromânească compactă sau dominantă, aromâna este utilizată nu numai ca „limbaj familial”, ci și ca „limba uzuală” a satului sau a unui cartier urban (cum este zona de platou din Selenița, dominată de turla bisericii). Acest statut al dialectului pare a fi periclitat într-un viitor previzibil numai în cazul dezagregării comunității tradiționale. Aromâna este utilizată curent chiar în familiile mixte, în care am observat, la Selenița, mai multe situații: soția albaneză învață aromâna, care devine prima limbă familială; soțul albanez învață limba soției atunci când este integrat în familia (gospodăria) părinților acesteia; soțul albanez este plecat în cea mai mare parte a timpului la lucru, iar copiii preșcolari vorbesc mai ales cu mama (și cu bunicii). Chiar când părinții vorbesc între ei albaneza, copiii învață, adesea, aromâna de la bunicii cu care își petrec cea mai mare parte a timpului (dacă ambii părinți lucrează) sau/și de la alți copii aromâni.

În situații publice, aromânii vorbesc albaneza. La un simpozion al filialei asociației aromânilor din Corcea, desfășurat în prezența unor oficiali albanezi, dar și a ambasadorului român, s-a vorbit numai în albaneză. T. J. Winnfrith nota, de asemenea, că, „în ciuda atmosferei de mare entuziasm național”, luările de

cuvânt la adunarea din 1992 a aromânilor din Lushnja au fost în albaneză. La prima conferință națională a asociației aromânilor, „cuvântul de deschidere” (*zborlu ali dişchideri*) a fost în aromână, dar raportul în albaneză.

Albaneza este vorbită și în situații informale, în prezența unor persoane care nu cunosc dialectul. Când într-un cerc de aromâni se află câțiva albanezi, chiar unul singur, limba de conversație devine albaneza. La petrecerea cu care s-a încheiat simpozionul din Corcea, s-au format grupuri care vorbeau aromânește, dar conversația înceta/reîncepea în albaneză la intervenția în această limbă a unui *outsider*. În locuri publice (pe stradă, în piață, în autobuz etc.), aromânii vorbesc între ei, de regulă, în albaneză, pentru a nu atrage atenția sau susceptibilitatea albanezilor. În autobuzul care circula pe ruta Tirana – Selenița, am auzit de mai multe ori vorbindu-se, în grupuri, aromânește, iar, o dată, pasageri albanezi comentând: „oi, cioban, cioban”! În locuri publice, aromânii vorbesc în dialect mai ales când nu vor să fie înțeleși de alții; expresia care declanșează schimbarea codului (*code switching*) este *gre ca noi!*

În prezent, influența limbii albaneze asupra aromânei se manifestă printr-un număr mult mai mare de împrumuturi și calcuri față de starea observată de Theodor Capidan cu șapte decenii în urmă. În vorbirea aromânilor pătrund cuvinte și expresii albaneze uzuale, chiar dacă unele din ele au corespondente aromânești, de exemplu: *vétâm* ‘numai’, *ose* ‘sau’ în loc de *maș, ică; prășămu, părșămu* (< alb. *për shëmbull* ‘de exemplu’). Vorbitorii care stăpânesc mai bine dialectul încearcă să separe cuvintele aromânești de corespondentele lor albaneze: „*fşat* este arbinești, rămânii dzic *hoară*”; „*tomátâ* dzic arbineșii, noi dzîtem *cumulórâ*”, dar recunosc că folosesc, în paralel, sinonime albaneze: „unii dzic la *pap* ‘bunic’ *ghiuş*, ca arbineșii”; „zîtem *curáuâ* și *rip*, ma *rip* dzic ma mult arbineșii” și că multe cuvinte uzuale sunt luate din albaneză: „*cil(i)mén* ‘copii’, *dorát* ‘ciung’ sânt zboară albaneze”. Chiar salutul obișnuit: *Cum ești? Ești ghini?* este calchiat după alb. *Si je? Je mirë?*

Modelul albanez afectează și nivelul gramatical: de exemplu, articolul nehotărât este utilizat, uneori, cu forma unică *un* (cf. alb. *në* pentru masculin și feminin), sistemul verbal s-a simplificat, fiind utilizate curent doar formele cu corespondent în albaneză.

Lexicul dialectului, bogat și variat în domeniile ocupațiilor și obiceiurilor tradiționale, cum ar fi păstoritul, prelucrarea laptelui și a lânii, transportul cu cai și catări, se dovedește sărac pentru viața modernă. Termenii legați de viața urbană și de specificul ei sunt preluați din albaneză, ceea ce provoacă vorbitorilor sentimentul că idiomul matern este învechit, sărac, impropriu pentru civilizația și cultura modernă. Mulți adolescenți și tineri, mai ales, și-au însușit atitudinea albanezilor și folosesc termenii peiorativi *ciobani* și *ciobancea* cu privire la aromâni și idiomul lor. Chiar dacă știu aromâna, ei refuză s-o vorbească în prezența unor persoane străine. Solicitată de părinți să vorbească „rămânește”, în prezența mea, o adolescentă din Corcea le-a replicat, în albaneză, că ei nu-i place

ciobancea. Fiind primele generații care și-au însușit limba albaneză standard, ei sunt mândri de acest fapt și consideră albaneza ca limba lor de cultură¹⁵.

Aromânii cultivați, intelectualii, recurg în mod firesc la albaneză, atunci când conversația capătă un caracter mai „elevat”, când se discută probleme de politică, cultură, știință, artă, dar și de afaceri. Cei care știu româna literară o utilizează cu aceeași funcție, ca „limbă de cultură”, în discuțiile cu persoane venite din România.

Mulți dintre conducătorii asociației aromâne din Tirana (în 1996) nu vorbeau aromâna, deși o înțelegeau în mare parte. Doi soți, tineri ingineri, din Tirana (bărbatul era originar din Pogradec și soția din Șipsca) declarau că nu le place să meargă la adunările asociației aromânilor, deoarece acolo se vorbește mai ales în albaneză.

În multe familii aromâne, părinții sunt de părere că prima limbă însușită de copiii lor trebuie să fie albaneza, pentru ca aceștia să nu aibă dificultăți la școală¹⁶, pe când aromâna pot să o învețe mai târziu. Prin această atitudine, ei pun sub semnul întrebării caracterul de „limbă maternă” al dialectului.

Fără însușirea sistematică în școală și fără îmbogățirea lexicului cu termeni privitori la cultura și civilizația modernă, dialectul aromân este amenințat, în orașele mari, să dispară în două – trei generații sau să supraviețuiască doar ca un fel de idiom ezoteric, argou, „limbă secretă”. Mulți adolescenți și tineri aromâni îi atribuie deja această funcție.

4. Aromânii din Albania nu sunt recunoscuți oficial ca minoritate națională. La un simpozion organizat de Consiliul Europei la Tirana, în martie 1996, s-a pus problema că, pe lângă minoritățile greacă și macedoneană, recunoscute oficial, există și alte naționalități: vlahă, sârbă, romă, egipteană. Un reprezentant al Direcției minorităților din cadrul guvernului albanez a răspuns că nu există asemenea naționalități, deoarece la ultimul recensământ al populației (1989) numai 100 de persoane s-au declarat de naționalitate sârbă și 15/20 de naționalitate vlahă. Având în vedere momentul desfășurării acestui recensământ, și anume în perioada când regimul comunist al lui Ramiz Alia, simțindu-și sfârșitul apropiat, își intensifica opresiunea împotriva oricăror năzuințe de liberalizare și democrație, nu este surprinzător faptul că atât de puțini aromâni s-au declarat ca atare. După date dezvăluite mai târziu, în perioada comunistă au fost condamnați 166 de deținuți politici vlahi, dintre care 16 au fost executați, iar 150 au primit, în total, 2660 ani de închisoare. Și în timpul confruntărilor din 1990, care au dus la căderea guvernului comunist, au fost uciși trei tineri aromâni în Școdra și unul în Cavaia.

Confiscarea de către regimul comunist, în anii 1958 – 1963 a averii de bază a fărșeroților (sute de mii de oi, capre, vaci, cai, catâri) a dus la schimbarea mediului

¹⁵ Unii subiecți afirmau că aromânii vorbesc relativ noua varietate standard a albanezei mai bine decât albanezii.

¹⁶ O situație asemănătoare observa Beate Wild (*Reisebericht Frijahr 1980*, în „Balkan-Archiv”, Neue Folge, 6 (1981), p. 10) la aromânii din Grecia.

social și chiar geografic, la schimbarea profesiei: unii au rămas păstori, dar în cadrul cooperativelor comuniste, mulți au devenit agricultori sau muncitori necalificați. Ei au trebuit să se stabilească printre albanezi, păstrându-și numai uneori comunitatea lingvistică omogenă, ca în cazul satului Andon Poçi, format în anul 1963 de către fărșeroți care anterior locuiau în colibe (cf. J. T. Winnfrieth, *op. cit.*, p. 61).

Atitudinea multor politicieni și intelectuali albanezi față de aromâni este mai curând rezervată. Porecla *ciobani* este o aluzie la faptul că mulți fărșeroți au fost până nu demult păstori (semi)nomazi, deci un grup social rămas la un stadiu oarecum primitiv de dezvoltare¹⁷. Pe de altă parte, meseriașii și negustorii aromâni, așezați de câteva secole în orașe, sunt comparați cu „negustorii evrei”. Această atitudine se explică în mare măsură prin reticența oficialităților albaneze în a recunoaște contribuția însemnată a aromânilor la dezvoltarea culturii și civilizației albaneze. Mult mai comodă este includerea tacită a acestei contribuții în tezaurul propriei culturi¹⁸, prin asimilarea treptată a aromânilor.

Confuzia creată și întreținută sistematic între cetățenie și naționalitate¹⁹, frica de represalii economice, sociale și politice sau numai de a fi dezavuați ca „străini”, înrădăcinate adânc în conștiința aromânilor îi determină să fie reticenți în a se declara altceva decât albanezi. Chiar la un recensământ mai mult sau mai puțin democratic, mulți ar ezita să-și declare propria naționalitate. Privit din exterior, poate părea curios faptul că mulți aromâni nu doresc să fie recunoscuți ca minoritate națională, deoarece se consideră egali albanezilor în privința dreptului istoric asupra ținuturilor în care locuiesc. Un reprezentant al filialei din Tirana a asociației aromânilor declara: „Noi suntem una dintre etniile cele mai vechi din Albania. Nu vrem să fim minoritate, nu suntem împotriva guvernului și statului nostru”²⁰. O asemenea atitudine îi poate însă împiedica pe aromâni în dobândirea drepturilor garantate internațional ale minorităților naționale.

De natură obiectivă este dificultatea copiilor și tinerilor bilingvi provenind din familii mixte de a preciza care este limba lor „maternă”. În cele mai multe cazuri, aceștia decid în favoarea limbii de prestigiu.

¹⁷ În *Fjalor i shqipes së sotme* (Dicționarul albanezei actuale) al Academiei de Științe al R. P. Albania, Tirana, 1984, lexemul *vllah/vlleh* este definit, în mod reducionista, ca „membru al unei populații care are ca limbă maternă un dialect român și care se ocupă în principal cu păstoritul”; în „limbajul colocvial”, cuvântul *çoban* este sinonim cu *vllah*. Termenul *arumun* nu figurează în dicționar, dar apare *arumanisht* „limba aromânilor, a vlahilor”, sinonim cu *vllahisht* și *çobanisht* (*çobançe*).

¹⁸ În *Fjalor enciklopedik shqiptar*, Tirana, 1985, Theodor Kavaljoti este trecut ca „gânditor și filozof iluminist albanez”, autor și al unui dicționar trilingv în „greacă, slavă (în loc de aromână !) și albaneză”.

¹⁹ Este semnificativ faptul că lexemele albaneze *shtetesi* (< *shtet* ‘stat’) și *kombësi* (< *komb* ‘națiune’) sunt sinonime, însemnând atât ‘cetățenie’, cât și ‘naționalitate’.

²⁰ Se observă aici, atât mândria unei „etnii vechi”, care se simte egală cu etnia majoritară, cât și confundarea etniei/naționalității cu cetățenia.

Există însă și aromâni care nu ezită să-și declare naționalitatea. În actele de identitate ale unor aromâni din Șipsca am văzut trecută naționalitatea (*kombësie*) „rumun”, autoritățile albaneze nefăcând diferență între *rămân* și *român*.

O dată cu liberalizarea vieții socio-politice din Albania începe o mișcare de (re)deșteptare națională a aromânilor. În martie 1991, un grup din Selenița inițiază organizarea unei asociații a aromânilor, care a fost aprobată, ca societate culturală, de Ministerul Culturii la 29 octombrie 1991. În statutul asociației se prevede misiunea acesteia „de a exprima, apăra și reprezenta drepturile culturale, individuale și colective ale populației care se declară de naționalitate aromână în Albania”. S-au creat filiale în mai multe districte, iar la 5 aprilie 1992 a avut loc la Tirana prima conferință generală a societății „Arămănjli di Albania”. Rezoluția acestei conferințe revendică dreptul la utilizarea limbii materne în biserici și școli (s-au cerut câte 3-4 ore pe săptămână în localitățile în care există comunități aromâne), în emisiuni culturale la radio și televiziune. În martie 1993, o delegație a asociației s-a întâlnit cu președintele țării, Sali Berisha, reafirmând aceste cerințe și propunând ca aromânii să fie trecuți în actele de identitate ca „citizenj arbinesh – natsiunea arëmënë (vllahë)”²¹ („Frăția” nr. 3, martie 1993). Promisiunea președintelui de a rezolva aceste cerințe, pe care le considera „îndreptățite”, a rămas însă fără consecințe practice.

Realizările asociațiilor aromâne nu erau spectaculoase în primăvara anului 1996. Se țineau unele cursuri private de limbă română la Tirana, Berat, Lușnia, Fieri frecventate de elevi din ultimele clase de liceu (câteodată și de părinții acestora), mai ales cu speranța de a obține burse de studii în România. Se publicaseră un mic dicționar român-albanez și un manual de limba română cu explicații în albaneză. S-au înființat ansambluri muzical-coregrafice la Tirana, Moscopole, Selenița, care au prezentat spectacole în mai multe orașe din Albania, R. Macedonia, România. Din 1992 apare „Frăția”, „mensual al aromânilor din Albania”, ulterior, „organ al asociației culturale «Arëmënji di Albania»”²² cu titlul tradus în albaneză: „Vëllazërimi”, limbă în care este scrisă marea majoritate a articolelor. Filiala asociației din Tirana scoate, neregulat, cu același titlu: „Frăția”, un „periodic informativ și cultural”, ca „supliment al revistei «Ballcan»”. Aromâna este utilizată mai ales ca limbă a poeziei populare și culte, a „cântiților populari arămăni”, a proverbelor („zboare mintimeni”). Se publică scurte glosare (cuvinte și expresii aromâne) și lecții de „limba aromână” cu traducere în albaneză. Au apărut și unele materiale în româna literară, scrise de autori aromâni din Albania și România.

Rezultate mai importante a obținut filiala din Corcea. În clădirea fostei școli de limba română înființate în 1882 și care a funcționat, cu mici întreruperi, până în 1946, s-a deschis o școală particulară pentru învățarea dialectului aromân, pe

²¹ În această formulare, ca și în statutul asociației, apare în mod explicit nu numai conștiința identității (alterității) etnice și de limbă, ci și a unei „națiuni proprii”.

²² Numele aromânesc al revistei, ca și cel al asociației, prezintă mai multe grafii. Publicația apare neregulat, cu schimbarea directorilor și a colectivelor de redacție.

baza unui *Abetsedar armănescu* tipărit de Editura Sammarina din Constanța, în 1994. În aceeași clădire exista un paraclis în care preotul Dumitrache Veriga (hirotonisit la Curtea de Argeș) oficia slujba religioasă în aromână (parțial și în albaneză). În 1996 începuse reconstruirea bisericii ortodoxe aromâne din Corcea²³. La 23 martie 1996, filiala din Corcea a organizat un simpozion consacrat unor „artiști ai poporului albanez” de origine aromână: primul regizor al Teatrului Național, Pandi Stillu, și compozitorul/dirijorul Pavllu Sholla.

Imediat după înființarea asociației aromânilor, unele filiale ale acesteia²⁴ au căpătat o orientare proelenă, legată de propaganda grecească printre aromânii din Albania, care susține că aromânii ar fi la origine greci romanizați și că, în calitate de ortodocși, trebuie să fie, oricum, alături de greci. La congresul extraordinar al partidului grecilor din Epirul de Nord din noiembrie 1992, un adjunct al ministerului de externe din Grecia declara că cei circa 300.000 de vlahi din Albania, împreună cu grecii, formează minoritatea greacă din Albania, de circa 600.000 de persoane. Statul grec contribuie la renovarea bisericilor ortodoxe din Albania²⁵ și acordă permise de muncă aromânilor și viză de ședere în Grecia împreună cu familia, dacă se declară ca fiind „epiroți”. Numeroși aromâni au trecut ilegal granița după căderea lui Ramiz Alia și au găsit locuri de muncă la „frații” lor din Grecia. Niko Simaku, un reprezentant al direcției proelene, afirma clar această atitudine pragmatică: „Noi luăm ajutoriu di uni dă. Romania nu esti tora văr stat așa multu avut, ca să aibă s-n-ajutiți și nauă. Grechia dășfeți ușa.”

5. Aromânii cultivați din Albania poartă în prezent lungi discuții, adesea contradictorii, cu privire la statutul, salvarea și cultivarea idiomului propriu.

Mulți vorbitori (mai ales vârstnici), care au făcut școala în limba română și/sau au contacte cu România, recunosc asemănările și relația dintre idiomul lor și dacoromâna (literară). În conversația îngrijită, ei introduc rostiri și cuvinte din limba română literară. Unii (și dintre cei care au uitat dialectul) vorbesc româna literară, cu un accent local mai mult sau mai puțin evident. Aceștia consideră idiomul lor ca un dialect al limbii române, „acoperit” de româna literară, care este și propria lor limbă de cultură. Această atitudine se întâlnește și la adolescenții/tinerii care studiază sau intenționează să studieze în România.

Pe lângă această direcție proromână și cea progrecă, menționată anterior, există și o altă orientare, care subliniază particularitățile idiomului și tradiția proprie. În prezent, se răspândește, sub influențe venite din diferite direcții, ideea că aromâna ar fi o limbă, care are o mare asemănare cu româna (unii remarcă și asemănarea cu italiana), dar care s-ar fi format în mod independent de aceasta.

²³ Avariata grav de un cutremur, abia la un deceniu după ce Th. Capidan o admirase ca fiind „poate cea mai frumoasă biserică ortodoxă din Peninsula Balcanică”, vechea catedrală a fost dărâmată după instaurarea regimului comunist. Noua biserică a fost terminată de curând.

²⁴ Unele filiale au devenit, de fapt, asociații paralele. Mulți aromâni albanezi activează în cadrul unei asociații a „vlahilor-eleni” din Albania.

²⁵ Biserica din Selenița, de exemplu, a fost renovată cu ajutor grecesc.

Aromânii din Albania ar fi autohtoni, urmașii cuceritorilor romani ai Macedoniei. Prin etimologie populară, numele *fărșeroșilor* este pus în legătură cu Pharsalla, locul unei bătălii dintre Caesar și Pompei. Această părere este răspândită la aromânii care nu au relații cu România și nici posibilitatea de a raporta vorbirea lor la dacoromână. În raport cu albaneza, ei văd în idiomul lor o altă „limbă”, inferioară însă sub raportul funcțiilor socio-culturale.

În privința șanselor pe care le acordă idiomului matern, nici ultima direcție nu este unitară. Unii ar dori ca acesta să fie cultivat și ridicat la rangul unei limbi de cultură. Alții consideră această dorință ca o utopie, pentru ei singura limbă de cultură posibilă fiind albaneza. Idiomul propriu trebuie să se limiteze la vorbirea familială și la literatura populară. Pentru elevi (dar și pentru părinți acestora), învățarea în școală a unei limbi „imperfecte” pare o sarcină insuficient motivată față de necesitatea de a învăța limba albaneză oficială și cel puțin încă o limbă de circulație internațională. Această ideologie convine, evident, politiciii lingvistice actuale a statului albanez.

Din direcțiile ideologice menționate derivă două atitudini pragmatice (ale celor care doresc cultivarea aromânei) în privința „limbii materne” care ar trebui să fie utilizată în învățământ. Este un nou prilej de discuții interminabile, care nu fac decât să întârzie realizarea acestui deziderat. O parte din elita aromânilor (reprezentată și de conducătorii din 1996 ai filialei din Tirana) este de părere ca în școală să se predea româna literară, iar aromâna să fie cultivată prin școli și cursuri private. Altă parte a intelectualilor aromâni dorește ca în școală să fie predată aromâna, așa cum se practică, de curând, în școala privată din Corcea. Învățarea sistematică a aromânei în școala primară²⁶ ar salva acest idiom de la pieire și l-ar cultiva în vederea dezvoltării funcțiilor sale socio-culturale. Aromâna ar putea ușura învățarea limbii latine și a limbilor romanice, după cum îi ajută pe cei care fac studii în România la însușirea limbii române literare.

Fără a aborda problemele complicate ale ridicării dialectului aromân la statutul unei limbi de cultură moderne, observațiile noastre, referitoare la o scurtă secvență a unui proces de durată și numai la aromânii din Albania, pun în evidență dificultățile actuale de natură lingvistică și extralingvistică ale acestei întreprinderi.

Aspekte der soziolinguistischen Situation der Aromunen in Albanien

Der Verfasser bezieht sich – indem er die Daten einer neulichen Sprachaufnahme verwendet – auf einige Aspekte der heutigen soziolinguistischen Situation der Aromunen in Albanien: die Siedlungen, die Sprecherzahl, die Sprachvariation, den aromunisch-albanesischen Bilinguismus, die Tätigkeit des aromunischen Verbandes, die Einstellung der Sprecher zum eigenen Idiom, die Frage der Unterrichtssprache.

²⁶ Guvernul albanez recunoaște dreptul aromânilor de a-și cultiva limba maternă, dar susține că aceasta trebuie să se facă în școli private, învățământul de stat neavând mijloacele necesare pentru aceasta.